

УДК:
323.1(=163.41)(497.115)
Примљено:
17. новембра 2007.
Прихваћено:
28. децембар 2007.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=15
Бр. 1 / 2008.
стр. 91-100.

Јелена Миљковић Матић
Институт за политичке студије, Београд

"ОСВЕТА КОСОВА"

*- српски национални идентитет између земаљског
и небеског царства*

Сажетак

У раду се разматра садржај синтагме "освета Косова", која се појавила приликом ослобађања српских територија од Турака, и која носи борбену ноту у оквиру сплета митских елемената везаних за Косово. Кроз анализу значења "освете Косова" одмерава се међусобни положај овоземаљских и хришћанских (односно прагматичних и идеалистичких) вредности у оквиру српског националног идентитета, пошто се он у многоме оснива на њиховом супротстављању. Шта ће се десити са српским националним идентитетом у новим историјским условима у којима "освета Косова" још увек може да буде препуна значења?

Кључне речи: Српски национални идентитет, Косово, историја.

У размишљањима шпанског писца Мигела де Унамуна о томе како се хришћанство ситуира у европском човеку 20-ог века, налази се и следећи став: прочитао је, каже, негде тврдњу да "истински националиста ставља отаџбину изнад свега, те сва политичка питања поима, разматра и разрешава у односу на национални интерес. Прочитавши то," каже даље Унамуно, "сетио сам се речи: 'Моје царство није од овога света' и помислио да за истинског хришћанина – уколико је истински хришћанин уопште могућ у грађанском животу – свако питање, политичко или ма које друго, мора да буде поимано, разматрано и разрешавано у односу на лични интерес вечног спасења, вечности. А шта ако отаџбина страда? Отаџбина јед-

ног хришћанина није од овога света. Хришћанин мора да жртвује отаџбину истини".¹

Овакав Унамунов став је много заличио на опредељење нашег кнеза Лазара с којим је, према предању, отишао на Косово, у сусрет надлазећим Турцима. Жртвовао је Лазар све овоземаљско да би се прославио пред Богом као приврженик правих и непролазних, духовних вредности. Међутим, после пола миленијума, када се појавила потреба да се становништво новоформиране Србије, политичке територије која се отима из турске империје, схвати као нација, као колективно биће уобличено државом, кнез Лазар је постао највећи заштитник српске националне идеје, чије му је очување стављено на срце уместо изворне хришћанске идеје спасења његове душе. Тако је Лазарева погибија прво протумачена као планирано и добровољно жртвовање за Христа – што је врхунски отпор потенцијалном преверавању; а затим је и додатно пригодно интерпретирана да би могла да, са све тим хришћанским тумачењем, уђе у темељ српске државне идеологије и националног идентитета: као давни напор националног вође да свој народ и државу посвети хришћанским вредностима и обесмрти их увођењем у Царство Небеско. Стогодишњи циклус оружаних борби за, како би се то данас рекло, српски национални суверенитет и интегритет, окончан је 1918. године, мада не онако како је то било логично – самосталном државом Србијом. Али је, свеједно, током тог периода уобличена она идеја која се колоквијално назива државност, а која представља само други угао гледања на исти идејни комплекс што се друкчије обележава као национални идентитет (док код државности претеже политичка организација народа на територији, национални идентитет акцентује народ као политички осмишљену запоседнутост територије).

Иако су, тако, српска државност и национални идентитет уложени у Југославију само што су формиран, а да се нису прописно иживели, српска национална митологија, која је у потпуности уобличена током 19. века, наставила је да живи – *кроз* југословенство, *паралелно* с њим или *упркос* њему. Та је митологија промовисала, пре свега, хришћанске мартиријске вредности, као методологију постизања личног али и колективног спасења кроз погибију у одбрани отаџбине. То је све заједно, пригодом Кумановске битке, уобличено у поетичан борбени слоган "освета Косова", чији је значај

1) Мигел де Унамуно, *Агонија хришћанства*, превела са шпанског Љиљана Буквић, Клио, Београд 2000, стр. 10.

истакао Радоје Домановић у својој причи "Краљевић Марко по други пут међу Србима" – утолико наглашеније уколико је контрастирао његов патос са моралном недостојношћу својих савременика који га користе. Кроз ту акциону синтагму успостављен је близак контакт између идеје о националној држави (која виртуелно постоји, у Небеском Царству, и кроз 400 година овоземаљског паузирања), рата (којим је држава поново призвана у земаљско постојање као што је 1389. наизглед нестала), вере (да је државност обитавала у Царству Небеском до тренутка када се поново појавила у царству земаљском као оплеменења и да је српска судбина вођена посебним божјим планом). Косовски мит створен у конкретним историјским условима користи сплет ових концепата да би утемељио српски национални идентитет. Међутим, овако компонован национални идентификатор је остварио једну велику противречност у својој структури, у оној мери у којој је на страни елемента вере реч о хришћанству и која се у изразу "освета Косова" максимално потенцира: с једне се стране велича Лазарево право хришћанско одрицање од овоземаљских тежњи и постигнућа зарад задобијања Царства Небеског, док се с друге стране говори о освети његових овоземаљских губитака. Као да модерни Срби Царство Небеско виде као шарену лажу намењену утеси губитника који није постигао успех у овоземаљским пословима – што је психолошки амбијент који Домановићу, наравно, није промакао.

У самој стихованој легенди о Лазаревој одлуци да остави овоземаљску славу зарад оне Божје,² испод хришћанске фасаде заиста се крије нешто сасвим друго, према налазима етнолога Душана Бандића.³ Будући да је, у тој песми, Богородица кнезу Лазару понудила две могућности, обе победничке (да одмах оде у вечност, као што је и урадио, или да славно победи Турке), Бандић се сасвим оправдано пита: "Зар Лазар није могао започети свој вечни живот и касније, када би – овенчан славом победника над неверницима – умро природном смрћу"?⁴ Идеја која је, према Бандићевој анализи, овде уткана јесте идеја о бесмртности која се постиже кроз памћење поколења, у свету живих. Многе победе и порази се могу наћи у историји разних држава и државника, али све то

2) Песма "Пропаст царства српскога" у: Вук Караџић, *Српске народне пјесме*, II, Нолит, Београд 1969, стр. 186-188.

3) Душан Бандић, чланак "Царство земаљско и царство небеско" у истоименој књизи, Библиотека XX век, књ. 69, Београд 1990, стр. 31-42.

4) Исто, стр. 37.

личи једно на друго и обично избледи - осим ако се повуче прави потез, толико величанствен да име његовог учиниоца никада не буде заборављено. То је логика коју је, према Бандићевом мишљењу, народни песник приписао кнезу Лазару као разлог да се определи онако како се определио. Одлучио је да се спектакуларно жртвује са целом својом војском, те да се тако упише у историју и постигне бесмртност кроз вечно памћење будућих нараштаја; слава само у Божјем Царству није му, очигледно, била довољно привлачна. То је логика постизања бесмртности много старија од српског народа или хришћанства, за сада утврђена као индоевропско наслеђе,⁵ а хришћанство јој је, у овом случају, само обланда у коју номинални хришћани увијају своја истинска дубока уверења.

Следећа ствар коју је Бандић установио јесте да кнез Лазар "није ништа друго до врста метафоре, помоћу које је представљена историјска судбина Срба".⁶ Он то свакако не би могао да буде да његов вечни живот није схваћен на горе речен начин: "он се одрекао свога тела да би 'спасао' своју душу," каже Бандић. "Прихватио је физичку смрт да би избегао ону другу, духовну, која је коначна и која се поклапа са губитком идентитета. Може се запазити да та дефинитивна, духовна смрт појединца представља, истовремено, и веран опис 'смрти' једног народа. Физичко уништење народних маса тешко је и замислити. Но, уништење 'душе' народа, уништење његовог идентитета, често се догађало током историје. Такви су народи заувек силазили са историјске позорнице. У том смислу се смрт Лазара и 'смрт' српског народа могу изједначити. Њихове жртве имале су исти циљ".⁷ Дакле, дефинитивно није у питању задобијање Христовог Царства Небеског, већ једно веома архаично схватање бесмртности кроз памћење поколења, док се хришћанство ту нашло само као најупечатљивије дистинктивно обележје у односу на Турке, као културни артефакт који омогућава успостављање колективног идентитета – и кнезу Лазару и његовој војсци, а откад се српска црква прославила као чувар 'душе народа' кроз векове бивања рајом, источно хришћанство се спонтано наметнуло као стожер идентитета читавог српског народа током формирања косовског националног мита у 19. веку. Захваљујући томе, додуше, угушен је етнички идентитет римокатоличких и мухамеданских Ср-

5) В. о томе. Жан Одри, *Индоевропљани*, Превела с француског Љубинка Јовановић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1990, стр. 21 и 25.

6) Душан Бандић, нав. дело, стр. 39.

7) Исто, стр. 40.

ба, али је то била цена коју је нова српска нација морала да плати да би успешно уобличила један тако лепо компонован и ефикасан национални мит какав је косовски.

Хришћанство у целој тој ситуацији очигледно није задржало много од своје аутентичности, већ се уподобило задатку и постало права фолклорна појава – а коју је Бандић, иначе, назвао 'народно православље'.⁸ То није неки кохерентан скуп догми и ритуала као што би, можда, требало да буде с обзиром да носи назив православље, већ је, пре свега, начин на који се код Срба остварила синтеза паганских и хришћанских веровања: "Срби нису једноставно напустили своју паганску веру и заменили је новом. Учење православне цркве прихватили су (и прихватили су) углавном виши, елитни слојеви српског друштва. У народне масе нова је религија врло тешко и врло споро продирала. ... Најкраће речено, они су прихватили хришћанство, али су га често схватили на нехришћански начин".⁹ Такву интерпретацију хришћанства је, сасвим природно, народни песник приписао и кнезу Лазару: пошто је од Богородице добио понуду да изабере хоће ли ући у Царство Небеско одмах као мученик или касније као побожни владар, Лазар је проценио да му је милије да на потомство остави незабораван утисак. Царство Небеско је, другим речима, од народног поете схваћено као еуфемизам за овоземаљску славу кроз памћење поколења.

Поред чињенице да хришћанство никада није прихваћено у српским народним масама друкчије него било које друго веровање, оваква промена каква му се десила приликом уградње у српски национални мит показује и у којој мери је српска православна црква једна уистину народна црква кад, не трепнувши, прихвата народну интерпретацију Лазареве жртве и здушно учествује у даљем прилагођавању хришћанства као згодног начина да се уздигне и подупре новонастала светиња нације.¹⁰ Православна хришћанска вера се, додуше, схватала баш како и треба у контексту истините историјске приче о опредељењу средњевековне аристократије, али се онда, даље, читава та прича ставља у функцију изградње националних осећања савременика. Тако је хришћанство могло да буде инструментализовано за потребе учешћа у националној идеологији, те да

8) Душан Бандић, *О народном православљу данас – истраживања у ваљевском и крушевачком крају*, "Етноантрополошки проблеми" 9, Београд 1992.

9) Исти, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд 2004, стр. 12.

10) Миодраг Поповић, *Видовдан и часни крст*, Библиотека XX век, Београд 1998. (3. издање)

од духовног пута ка обожењу личности буде претворено у моралне сентименте који подржавају идеју о народу као колективном бићу што постиже апотеозу кроз жртве својих чланова у борбама за слободу и истовремено остаје присутно у историји. Наслов чувене студије Стојана Новаковића о првом српском устанку, *Васкрс државе српске*,¹¹ убедљиво приказује симбиозу хришћанског облика и националног садржаја: васкрсење, као хришћанска појава *par excellence*, центар, смисао, суштина хришћанства, овде је искоришћено као модел који представља судбину српске националне државе. Наиме, као изузетан историчар, Стојан Новаковић је морао знати да о модерним националним осећањима нема говора у средњем веку. Чак нису постојала ни у време којим се бави његова књига. Па ипак, није одолео моди да српској националној идеји додељује светост позајмљену од хришћанства и да је пројектује у прошлост, па је назвао своју књигу тако да испадне да је српска национална држава живела у средњем веку, да је затим убијена од неверника и да је, коначно, тријумфално васкрсла. Баш иста судбина какву је имао Христос. И не само да је живот Христов искоришћен као модел по коме се успоставља прича о судбини српске нације, него се и истинска преданост вери средњевијековних владара интерпретира сходно потреби националног мита: Симеон Немања и Сава су уобличио националну државу као светињу, док је Лазар повео земљу на крст; касније, кад су се стекли услови да се нација отелотвори у народу, а не више у владару, показало се да је распеће државе истовремено било вазнесење нације чија је то сада Парусија. Укратко: косовска битка је распеће а формирање националне државе у 19. веку је васкрсење државе; или, Косово је вазнесење нације а модерна народна државотворна борба је њен Други долазак.

"Освета Косова" је, тако, драматуршки смисао васкрсења националне државе, односно другог доласка нације. Уместо у верујућем али губитничком владару, сада се нација са својом државом појавила у свом савршеном отелотворењу, у пуном сјају. Могуће је да је самопоуздање произишло из оваквог интуитивног поимања националне ситуације олакшало улагање свега српског у јужнословенску државу, без бојазни да би се ту могло нешто лоше десити по Србе. И баш као што Христово васкрсење 'освећује' тј. поправља последице Адамовог промашаја, тако и успостављање нове српске државе освећује косовски губитак тако што надокнађује његове ви-

11) Стојан Новаковић, *Васкрс државе српске, политичко-историјска студија о првом српском устанку 1804-1813*, Српска књижевна задруга, Београд 1904.

шевековне последице. "Освета Косова" у суштини значи промену значења и смисла вере: уместо аутентичног хришћанског индивидуализма који тежи спасењу душе по цену одрицања веза чак и са породицом,¹² православље и верник су стављени у службу нације. Израз таквог сентимента изгледа, на пример, овако: "Срби су, захваљујући својој аутокефалној Цркви сачували свој крштени језик и своју словесност. Сачувавши своју словесност Срби су очували своју суштину – словесни начин постојања свога народа. Сачувавши словесни начин постојања свога народа, и то баш у време непостојања своје државе и окупације свога државног простора, Срби су од народа узрасли до нације. Етничка заједница је постала Заветна заједница – српска нација као Нови Савез српскога народа са Васкрслим Христом".¹³

Наравно, хришћанство и црква су ипак и пре свега за већину њених представника и верника оно што и треба да буду, а њихово подређивање нацији се сматра изопачењем: "Хришћански појам нације суштински се разликује од савремених секуларних представа. Хришћанске нације биле су отворене и у вертикали и у хоризонтални. Циљ нације је био да служи Богу и остварује вољу Божју на земљи. Црква је нације преображавала, християнизовала и усмеравала према наднационалним циљевима и вредностима. Исти је случај био и са хришћанским нацијама на Западу. Модерне секуларизоване нације постају мит, тотем, божанство, 'мистични темељ ауторитета сваке власти'. Национална воља је извор права и политике. Модерне нације настоје да 'еманципују' свеукупни живот друштва од утицаја цркве, јер је она сама псеудоцрква. Бога и цркву потчињавају националном егоизму укључујући их у кодове сопствене месијанске националне идеологије. Стапање вере са таквим појмом нације је јерес позната као етнофилетизам (религиозни национализам)".¹⁴ Међутим, и дан-данас се деси да чак и црква стане понекад на ово прокажено становиште, које је Мигел де Унамуно описао као немогуће за истинског хришћанина, као управо неспојиво с хришћанским гледањем на ствари. На пример, поводом намере владике Амфилохија да прокуне све који ће да признају државну независност Косова и Метохије, огласила се бео-

12) В. Мт. 8:21, 22; 10:37; 12: 46-50; 19:29; Мр. 3:31-35; Лк. 8:19-21; 14:26.

13) Анонимни аутор, *Црква на интернету – Очување словесности*, http://svetisava.eunet.yu/html/crkva_na_internetu.html.

14) Радован Биговић, "Православна црква и нација", дневне новине Политика online од 24. 10. 2007, <http://www.politika.co.yu/rubrike/Pogledi-sa-strane/t45279.sr.html>

градска Патријаршија, назвавши Космет "срцем и душом наше цркве".¹⁵ То је необична изјава за представника Патријаршије, будући да и нехришћани, претпостављам, знају да се то коси са суштинском догмом о Христу као стожеру цркве. Мислим да оваква изјава представника највишег органа српске цркве показује колико дубок корен има дискутабилно верско значење "освете Косова", идеја о хришћанству као културолошкој особености српске нације и метафори њене судбине – да чак и савремена српска црква дозвољава неким својим представницима да ту улогу хришћанства истакну као, у најмању руку, равноправну оној јеванђељској.

Није потребно много размишљања да би се уочио разлог упорности с којом се одржава ова јеретичка основа српског националног идентитета, чак и у окриљу цркве. Како је то формулисао колега Момчило Суботић: "Разбијањем и распадом југословенске државе Срби су враћени у 19. век, у време своје духовне, политичке и државне обнове. Поново смо у времену кад је најтежи и главни посао формирање националног осећаја и мишљења".¹⁶ Другим речима, сада је, коначно, прилика да се оствари оно до чега је "освета Косова" требало да доведе, а што је било одложено стварањем и трајањем разних југословенских држава. "Освета Косова" је подразумевала тријумфални "васкрс државе српске", а од тога некако није било ништа све до сада: ни од националне државе Срба, нити од Косова као кључне националне територије,¹⁷ а од Другог светског рата на овамо и хришћанство се (било оно званично, било народно) бори за опстанак, против комунизма и секуларизма. Но, с обзиром на обнову верског живота Срба, затим на недавну политичку еманципацију Србије, као и на актуелна збивања с Косовом и Метохијом, постоји материјална основа да косовски мит, а с њим и синтагма "освета Косова", обнови своју актуелност. Питање српског националног идентитета и државности још увек је, ето, нераскидиво везано за појам Косова, али више не у митском домену већ сурово реално, као давне 1389. године. Могло би се рећи да је опет на ред дошло одређивање: за приклањање праву јачег, за прагматично прилажење просперитетном Западу, без Косова у Србији – такорећи за царство земаљско; или за супротно томе: за правне, моралне,

15) Чланак "Црква (још) не баца проклетство" (потписао П. П.), новине Глас јавности, среда, 16. јануар 2008, стр. 2.

16) Момчило Суботић, "О српском националном програму", *Политичка ревија*, бр. 1-2/2006, Институт за политичке студије, Београд 2006, стр. 108.

17) Радослав Гаџиновић, "Отимање Косова и Метохије", *Српска политичка мисао*, бр. 3-4/2005, Институт за политичке студије, Београд 2005.

културне идеале, који се лепо покривају идејама блиским ирационалности, као што је оријентација ка словенству мајке Русије, ка Косову као тзв. колевци српства ... ка Царству Небеском, царству идеала, у коме се налази и представа о националном идентитету. Кроз неко време, можда кроз неколико векова, ко зна хоће ли "освета Косова" поново бити израз пун позива и обећања?

Jelena Miljkovic – Matic

Institute for Political Studies, Belgrade

**“REVENGE OF KOSOVO” – SERBIAN NATIONAL IDENTITY
BETWEEN TEMPORAL AND CELESTIAL REALM**

Summary

Author of this text elaborated content of the phrase “Revenge of Kosovo” that has appeared during the wars for liberation from Turks on Serbian territories and that has contained a warlike tone within the frame of the mythical elements in regard to Kosovo. Through an analysis of the meaning “Revenge of Kosovo”, the author compared mutual relation between temporal and Christian (or pragmatic and idealistic) values within the frame of Serbian national identity, being significantly based on its opposition. What will happen with the Serbian national identity in new historical circumstances in which the “Revenge of Kosovo” still hold many meanings?

Key Words: “Serbian national identity, Kosovo, history?”